

Et nonneklosters godshistorie gennem 300 år

Sankt Clara kloster i Roskilde 1256-1561

Af Thelma Jexlev

Indledning

Grundlæggelsen af de tre nonneklostre i Roskilde er behandlet i en artikel i nærværende årbog for 1977. Sankt Clara klostres godshistorie er i meget store træk gennemgået af Erik Ulsig i hans disputats om verdslig godsdrift i middelalderen¹⁾ og noget mere udførligt af Thelma Jexlev i "Fra dansk senmiddelalder", der var resultatet af en række gæsteforelæsninger ved Odense Universitet i 1976 om brugen af senmiddelalderligt kildemateriale. Siden da er det mest omfattende danske regnskabsmateriale fra slutningen af 1400-årene og begyndelsen af 1500-tallet, nemlig Skovkloster regnskaberne 1467-81 og Næsbyhoved lens regnskaber 1500-12 blevet udgivet²⁾, og Sankt Agnete klostres regnskaber 1508-15 udkommer næste år.

I de forløbne næsten 20 år har jeg i perioder haft mulighed for at og til at arbejde videre med klostrenes godshistorie, og en fuldstændig analyse af Agnete klostres gods har muliggjort et mere nuanceret billede af Clara klostres godshistorie, selv om vi ikke har bevaret nogle middelalderlige regnskaber derfra.

Klostergrundlæggelsen

Personen - stedet - tiden er vigtige faktorer i det spil, der udspillede sig omkring overførelsen til Danmark midt i 1200-tallet af de nye tiggerordeners kvindeklostre.

Vi hører om en række fremtrædende kvinder i dansk højmiddelalder - ikke mindst gennem folkeviserne, men i den virkelige historie er der især to markante kvindeskikkelser: Christoffer 1.s pommersk fødte dronning Margaretha Sambiria - på dansk kaldet Margrethe Sprænghest - og Hvideætlingen hr. Jakob Sunesen af Møn's datter Ingerd, bedst kendt som grevinde Ingerd af Regenstein. Hun var først gift med en sjællandsk stormand, som vi ved uendelig lidt om, og senere - formentlig via faderens tyske forbindelser - med grev Konrad af Regenstein. Begge ægteskaber var barnløse. Af

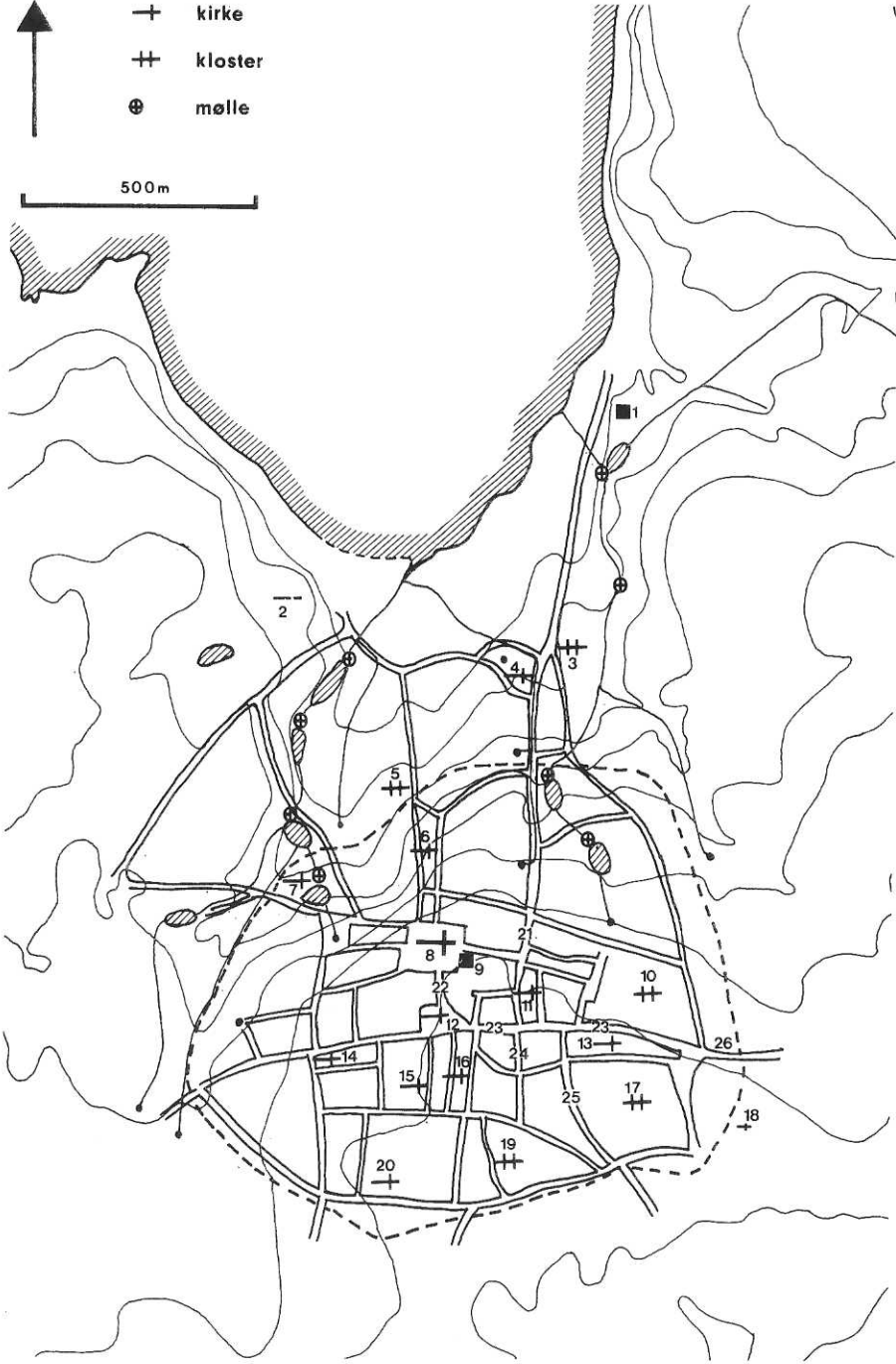
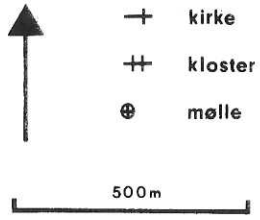

Fig. 1. Kurvekort over Roskilde (kurveafstand 5 m). Gader og møller indtegnet efter de ældste matrikelkort 1790. Kirker og klostre efter Danmarks Kirker, Københavns Amt, Bd. I.

Institutioner

1. Haraldsborg. Borgbanken gennemgravet ved vejarbejde og ved opførelse af husholdningsskole.
2. Sankt Jørgensbjerg kirke ved Sankt Jørgens-gården. Kirken oprindeligt viet til Sankt Clemens.
3. Sankt Agnete kloster. Beliggenhed ret sikkert under Sankt Agnes Huse.
4. Sankt Ibs kirke.
5. Sankt Clara kloster. Beliggenhed lidt usikker.
6. Sankt Hans kirke. Udgravet, fundamentet synligt.
7. Sankt Mortens kirke. Beliggenheden lidt usikker. Kirkegården bortgravet ved udvidelse af mølledam.
8. Sankt Lucii kirke, domkirke.
9. Bispegården.
10. Sortebrødrekloster nu Jomfrukloster.
11. Sankt Olai kirke. Kendt fra udgravning.
12. Sankt Laurentii kirke. Kor og del af skib udgravet og synligt. Tårnet nu rådhus.
13. Sankt Mikkels kirke. Ingen sagkyndigt undersøgte spor af kirken. Kirkegården kendt fra gravfund.
14. Sankt Budolfi kirke. Skibets mure påtruffet ved kloakudgravning.
15. Sankt Dionysii kirke. Kendt fra udgravning.
16. Alle Helgens kirke. Opr. rundkirke, kendt fra udgravning.
17. Gråbrødrekloster. Inden for Gråbrødre kirkegård.
18. Rundkapel. Bortgravet ved baneanlæg.
19. Vor Frue kloster. Del af kirken bevaret. 20. Sankt Nicolai kirke. Kirkegården kendes fra gravfund.

Gader:

21. Olufs kirkestræde
22. Fondens Bro.
23. Torvegade
24. Snæversti
25. Hersegade
26. Røde Port

mangel på børn blev Ingerd grebet af tidens store modfænomen, ikke mindst blandt kvinderne i de europæiske samfunds højeste lag: Den hellige Frans af Assisis prædiken om fattigdomsidealet og social retfærdighed.

I sin første enkestand nåede fru Ingerd at medvirke til oprettelsen af fire sjællandske franciskanerklostre: I Roskilde, Kalundborg, København og Næstved.

Under sit ophold i Tyskland stiftede Ingerd muligvis bekendtskab med Agnes af Böhmen, som allerede i 1234 havde grundlagt et clarissekloster i Prag. Agnes vides med sikkerhed at have brevvekslet med den hellige Clara af Assisi, som hun overlevede i næsten 30 år. Claras død 1253 og hendes helgenkåring to år senere blev nok et afgørende incitament for Ingerd. Efter grev Konrads død omkring 1250 vendte Ingerd tilbage til

- lokalitet nævnt i 1561-brevet
- lokalitet nævnt i 1561-brevet, erhvervet af klosteret før 1300

Fig. 2-3. Universitetets fra Roskilde Clara kloster erhvervede gods 1561 og Roskilde Frue klostres gods 1257.

En direkte sammenligning mellem de to kort lader sig ikke gøre, da der er 300 år mellem de fortegnelser, der ligger til grund for kortene. Så vidt vi af det spinkle materiale kan følge Frue klostres gods, svarer 1257-billedet imidlertid så nogenlunde til forholdene ved klosterets ophør. Forskellen mellem de to klostres godsmasse er tydelig: Frue klostres gods er i hovedsagen koncentreret i herrederne omkring Roskilde, mens Clara klostres gods er spredt over store dele af Sjælland med kun få godsenheder i Roskildes nærhed.

Danmark, rimeligvis i forbindelse med skifte efter faderen, der ligesom broderen må være død få år tidligere. Hun var nu en meget rig enke og besluttede sig for at grundlægge et franciskanernonnekloster eller clarissekloster i Roskilde kirkeprovins, selv om sådanne klosterstiftelser endnu knapt var nået nord for Alperne.

Arven efter faderen havde gjort Ingerd til en endnu mere velhavende kvinde end hun tidligere havde været, og blandt andet må hun, hvad der var sjældent i datiden, have haft rådighed over betydelige pengemidler. Hun sendte bud til Rom for at få pavens godkendelse af sine planer, og hendes bud erhvervede mange - utvivlsomt kostbare - pavebreve til gunst for et Clara kloster i Roskilde stift. I 1254, da Ingerd trådte i aktion, var hendes slægting Jakob Erlandsen endnu Roskildebisp, men blev samme år ærkebiskop i Lund, og i Roskilde afløst af en anden Hvideætling, Peder Bang.

Endnu var der fred mellem konge og ærkebisp, så det var med kong Christoffers fulde støtte, at der påny blev sendt bud til Rom og i 1257-58 opnåedes ikke mindre end 13 beskyttelsesbreve for det nystiftede kloster, dets nonner og gods. Da nonneklostre stod direkte under biskoppens myndighed, og de såkaldte tiggerordensklostre normalt blev placeret i byer, var det måske naturligt, at den i forvejen klosterrige by Roskilde blev valgt på trods af, at det godskompleks, der skulle danne det økonomiske grundlag, lå i Bjæverskov og Stevns herreder. Det lykkedes at finde en passende grund i det nordvestlige Roskilde i S. Jakobs (Ibs) sogn, men på et væsentligt punkt kunne grevinde Ingerd ikke fuldbyrde sine planer. Hun havde glemt at rådføre sig med sin slægt. Den ældste bror Peder havde været Roskildebisp, men var for længst død. Også broderen Jens (Johannes) Jakobsen var død, men havde efterladt to børn: Jon Jensen (Litle) og Cecilie. Hun havde først været gift med grev Niels af Halland, havde derpå som enke 1253 fået pavelig dispensation til et ægteskab med en søn af grev Ernst af Gleischen. Dette ægteskab blev imidlertid ikke til noget, men kort tid efter blev hun gift med Anders Olufsen Skænk (Pincerna). Disse arvinger gjorde indsigelser mod Ingerds testamente af 1. august 1256³⁾. Ifølge dette skulle det nyetablerede kloster ud over byggegrunden i Roskilde have fæstegods i 13 lokaliteter i Bjæverskov, Stevns og Ringsted herreder, blandt andet hele Hårlev sogn og store dele af Endeslev og Hellested sogne. Det var et rimeligt samlet godskompleks svarende til en ret stor hovedgårds tilliggende, men unægtelig i betragtelig afstand fra Roskilde by.

Skiftet med broderbørnene i sommeren 1257⁴⁾ medførte en uhensigtsmæssig opsplitning af godset. Klosteret mistede alt gods i Bjæverskov herred, beregnet til 275 mark penge, men fik det opregnede gods i Stevns og

Ringsted herreder, som kun gav en årlig indtægt på 140 mark penge. Klosteret fik yderligere et par torper som erstatning for landsbyen Allinde i Ringsted herred, der uden at være nævnt i testamentet nu tildeltes arvingerne ligesom 1/3 af Tøvelde på Møn, medens klosteret fik de 2/3. Grundlæggelsesgodset var således byggegrunden i Roskilde samt landgods i Ringsted, Stevns og Mønbo herreder. En del gods måtte bortsælges til betaling af fru Ingerds gæld og til opfyldelse af hendes øvrige testamenteforpligtelser samt til opførelse af selve klosterkomplekset. Det er umuligt at konstatere, hvilket gods man skilte sig af med, fordi eventuelle dokumenter på bortsolgt gods ikke naturligt indgik i klosterarkivet.

Kilder til godsets historie

Da der hverken er bevaret jordebøger eller regnskaber, hvordan kan vi så følge godset?

Takket være et efter danske forhold usædvanligt velbevaret brevarkiv⁵⁾ med mellem 350 og 400 originaldokumenter er vi i stand til at følge en lang række godstransaktioner: køb, salg, mageskifter, sjælegaver, ”medgift” med indtrædende nonner eller lægsøstre, pantebreve, lejekontrakter m.v. Herigennem får vi kendskab til op imod 125 lokaliteter uden for byen Roskilde, hvor Clara kloster på et eller andet tidspunkt har besiddet gods. Samtidig fremgår det tydeligt, at vi mangler en mængde oplysninger, ved mageskifter og salg afhændes ofte gods, hvis erhvervelse vi aldrig har hørt om. På samme måde handler nogle af de senere forpagtningskontrakter om gods, hvorpå der mangler adkomstbreve.

Over halvdelen af brevene stammer fra klosterets første 70 år, af 140 dokumenter indtil 1300 vedrører de 100 på en eller anden måde godsanliggender. Ved siden af originalbrevene findes en arkivregistratur, som Universitetet lod udarbejde i 1586⁶⁾, efter at det i 1561 havde overtaget størstedelen af godset. Registraturen indeholder kun få numre over tabte breve. Til gengæld omfatter den enkelte breve, som næppe kan stamme fra klosterarkivet.

Frem til midt i 1300-tallet dominerer godserhvervelserne, så begynder den senmiddelalderlige krise at kunne mærkes, en del godsenheder lægges øde, og helt frem til o. 1500 afspejler de mange forpagtningskontrakter anstrengelserne for at få det øde gods genbesat. De godt 30 breve fra tiden efter 1500 handler mest om frigivelse af bondesønner, forskellige godssalg, stridigheder mellem naboer med påfølgende tingsvidner m.v.

På mange områder giver brevene et meget varieret billede, men de giver ikke mulighed for på noget tidspunkt at opstille en form for status. Det gør

derimod to andre hovedkilder. Ved middelalderens slutning havde Clara kloster 20 bebyggede godsenheder i hvert af herrederne Ringsted og Ramsø, og det er så heldigt, at vi fra Christian 2.s tid har bevaret et mandtal fra disse to herreder, hvor hver bebyggelse er anført med antal bebyggelsesenheder, deres status og ejerforhold⁷⁾.

Endvidere fik Clara kloster ligesom andre nonneklostre lov at eksistere en menneskealder efter reformationen, og da det blev ophævet 1561, blev

Fig. 4. Grevinde Ingerd af Regensteins segl 1256.

godset ikke splittet op på de forskellige sjællandske len eller mageskiftet til en række adelige godsejere, men blev nogenlunde intakt overladt Universitetet til gengæld for Knardrup klostres gods. Dette havde Christian 3. i 1538 skænket til genoprettelse af Københavns Universitet, men da Frederik 2. i 1560 havde erhvervet Hillerødholm fra Herluf Trolle, ønskede han for at kunne bygge sit Frederiksborg at lægge Knardrups samlede nordsjællandske gods dertil for at få omfattende jagtområder. Han

foretog derfor 1561 et bytte med Universitetet. Selve originaldokumentet er ikke bevaret, men en tro kopi, der opregner Clara klostres afgivne gods gård for gård, findes i kancelliets kopibøger⁸⁾. Vil man følge godsets videre udvikling og eventuelt ud fra de eftermiddelalderlige kilder forsøge en retrospektion, har man rimeligt gode muligheder, fordi man i universitetsarkivet har bevaret en række regnskaber frem til den store jordebog 1604 - den periode, der er sørgeligt fattig på lensregnskaber, fordi de blev kasseret i 1700-tallets godstransaktioner. For at billedet ikke skal blive for diffust, vil en opdeling i perioder hjælpe med til at vise de ændringer, der skete i løbet af 300 år.

Tiden indtil ca. 1300

Bortset fra de to testamentaredaktioner 1256 og 1257, skiftet med arvingerne og et par breve udstedt af fru Ingerd indeholder arkivet ca. 25 pavelege og biskoppelige privilegier og afladsbreve frem til fru Ingerds død

1259. Samme år får klosteret den første store gave fra ærkebiskop Jakob Erlandsen. Striden med kongemagten var da for længst brudt ud og kulminerede med fængsling af ærkebispens, men stilnede af for en tid på grund af kong Christoffers pludselige død. Ærkebiskop Jakobs gave omfattede Vallensved og forskelligt andet gods i Flakkebjerg herred. Dette gods havde han selv erhvervet ved mageskifte med sin svoger Esbern Vagnsen til gengæld for dele af sit fædrengods. Klosterets modydelse skulle være en række sjælemesser for ærkebispens og hans slægt. Allerede året efter skilte klosteret sig af med godset i Vallensved ved et frivilligt eller påtvunget mageskifte med Anders Mundskænk, gift med arvingen Cecilie - formentlig i forbindelse med hendes død. Det gods, han afgiver, må have tilhørt Cecilie da hr. Jakob Sunesen havde ejet det. Det drejede sig om gods i Stenløsemagle ved Værebro og parter i Lyngø og Allerød. Clara kloster må siden have skilt sig af med det, for det forekommer aldrig senere i brevstoffet. Måske blev dele deraf solgt for at skaffe penge til de forpligtelser, der ved mageskiftet blev pålagt klosteret, nemlig at udrede de legater, fru Cecilies testamente indeholdt, samt betale hendes gæld. Om Anders Skænk senere forgreb sig på godset eller han af politiske grunde blev bandlyst er uvist, men antagelig i 1266 anmodede han ærkebispens om at blive løst af banet og lovede til gengæld at skøde til Clara kloster sit gods i Aversø, Tybjerg h. Han døde 1270 og nåede måske ikke at gennemføre skødningsen, godset i Aversø nævnes ikke senere i forbindelse med klosteret.

Det fremgår tydeligt af en række testamenter fra 1260'erne, at de franciskanske idealer for alvor er trængt ind i overklassen, og det kommer i høj grad det nystiftede nonnekloster til gode. Dets kirke havde jo ikke sognekirkestatus, men fik begravelsesret, og det blev med tiden en god indtægtskilde. Stormanden Peder Olufsen af Karise valgte dog sin sognekirke til sit gravsted og skænkede en lang række legater til personer og klostre, men ingen fik så omfattende gaver som Clara kloster, der modtog en lang række strøgods i Stevns herred og for dele af godsindtægterne skulle udrede de øvrige legater. Snart fulgte en række adelige damers testamenter. Fru Estrid, hr. Niels Alexandersens datter, gav sig ind i Børringe kloster, hvortil hun skænkede sit skånske gods plus en del sjællandsk. Til Clara kloster skænkede hun sit gods i Karlslunde, Tune h., og Gørslev, Bjæverskov h. Det må være gods af betydeligt omfang, for af godsindtægterne skal Clara kloster uddele 200 mark penge til hospitaler, klostre og kirker. Imidlertid fik klosteret ikke umiddelbart dette gods, som fru Estrid i 1268 måtte opfordre de uretmæssige indehavere til at udlevere. Det bar frugt med hensyn til Karlslunde, som ærkebispens bror Anders Erlandsen havde forgrebet sig på.

Klosterets ry nåede hurtigt til Jylland, der nok havde fået franciskaner- og dominikanerklostre, men ingen nye nonneklostre. Fru Margrethe, enke efter hr. Jens Gunnesen⁹⁾, ville ikke gøre samme fejl som fru Ingerd, så inden hun lod sig optage i Clara kloster, sørgede hun for at tilfredsstille sine arvingers mulige krav på Viborg landsting. Klosteret fik gods i Vinkel og en række andre lokaliteter i Viborg amt.

Det var ikke nødvendigt at afvente en eventuel enkestand for at opnå

Fig. 5. Sankt Clara kloster segl 1268. Seglet viser den hellige Frans knælende ved sin åbenbaring, foruden personer med helgenlorie knælende foran en gejstlig, der holder en monstrans frem imod dem.

”pensionisttilværelsen” bag klosterets beskyttende mure. En anden jysk adelsdame, fru Gro Gunnesdatter - muligvis søster til fru Margretes afdøde mand - fik i begyndelsen af 1260'erne tilladelse af sin ægtemand til at indtræde i Clara kloster. Også hendes slægtninge gav samtykke, så hun kunne skænke Clara kloster 3 gårde og en mølle i Ålborg amt samt to gårde i Østerild i Thy. Hun lod sig optage i Clara kloster, og få år derefter døde hendes mand, og hun fandt det betimeligt at gøre testamente. Den endelige redaktion af hendes berømte testamente blev udstedt i Roskilde november 1268. Det er så berømt, fordi det udover gods- og pengegaver til slægt og venner omfatter store legater til samtlige da eksisterende danske nonneklostre - dog ikke det helt nyetablerede Sankt Agnes kloster - foruden en lang række mandsklostre. Sine slægtninge fyldestgjorde hun på Himmer-

syssels ting. Selv ville hun ikklæde sig ordensdragten og altså ikke nøjes med status som lægsøster.

Det har givet været vanskeligt at administrere det ret omfattende, men spredte jyske gods i en tid, da forpagtningskontrakter endnu var en undtagelse. Mit gæt er, at vanskelighederne blev uoverstigelige i de urolige år under Holstenervældet, så enten var klosteret heldig at få dette gods afhændet, uden at det fremgår af kilderne, eller også gik det simpelthen tabt. Fjerntliggende gods var et stort problem for de fleste klostre, Agnete klostres gods på Als og Ærø syntes sikret ved de endelige forlig med kongeslægtens medlemmer, men også dette gods gik tabt i 1300-tallet.

Selv om 1260'erne er domineret af de store testamente, der foruden gode indtægter også må have medført et stort administrativt arbejde med

at fordele legater, fik klosterets verdslige administrator dog tid til at se sig om efter muligt købegods i passende afstand fra klosteret. 1263 fik man - efter at der kun manglede 12 mark af betalingen - tilskødet 3 øre skattejord i Bregnetved og Provstrup (Volborg h). Provstrup er et af de mange steder, hvor Clara kloster får andre gejstlige institutioner som naboer¹⁰). Samme år erhvervedes 1/2 mark skattejord i Hersted(øster) og en skovpart i Svenstrup skov. Det skete nok i form af køb, selv om nogen pris ikke nævnes. Året efter skødede bisp Regner af Odense sit købegods i Frejlev og Fuglse på Lolland til nonnerne til frelse for sin sjæl. Klosteret havde i disse opbygningsår ikke blot likvid kapital til godskøb, men kunne også låne penge ud mod pant og fik således 1268 to gårde på Ærø i pant mod et lån på 60 mark penge, som efterhånden skulle afdrages i indtægterne af gårdene.

De ikke helt få sager om overgreb mod klosterets gods vidner om, at stormændene ved mageskifter m.v. i højere grad så på deres egen verdslige fordel end deres sjælefrelse og klosterets behov. Også erhvervelse af sjællandsk gods var langt fra altid problemfri. På et tidligt tidspunkt må Clara kloster have foretaget et mageskifte med kammermester Niels Pedersen "Staller", efter hans død opstod der strid med enken og sønnerne. Ifølge Jakob Erlandsen var klosteret den forurettede part, og der blev nedsat en mægling Kommission. Ærkebispens myndighed var nok så som så, han havde måttet nedlægge sit embede og var på vej til sit eksil i Rom, brevet til bispen af Roskilde er udstedt i Slesvig. Udfaldet kender vi ikke, men enken underkastede sig dog nogle måneder senere nogle andre mægleres afgørelse, og året efter gav fru Cecilie sig ind i Clara kloster og skænkede samtidigt gods i Herlufmagle (Tybjerg h.). I et andet brev påviste fru Cecilie, at hun overlod arvingerne mere gods, end loven forpligtede hende til, nemlig en række betydelige godsenheder på Sjælland og i Skåne. Sønnen ridder Jens Nielsen og de øvrige arvinger frasagde sig al ret til godset i Herlufmagle og skødede det til klosteret ifølge moderens fuldmagt. Arvingerne synes alligevel senere at have rejst visse krav, for lige før århundredskiftet må abbedissen afgive erklæring om, at klosteret har haft Herlufmaglegodset i fredelig besiddelse i 30 år. Ingen af brevene specificerer dette gods, men det må have haft et vist omfang, rimeligvis svarende til tre gårde. Det synes at have indebåret patronatsret til sognekirken, for i 1321 præsenterede abbedissen Jakob Christiansen fra Næstved til embedet. Om dele af dette gods blev øde i løbet af 1300-tallet ved vi ikke, men klosteret fik langt senere med ca. 50 års mellemrum endnu to gårde i Herlufmagle og afgav i alt fem gårde til Universitetet 1561¹¹).

Ved testamenter og andre gaver måtte klosteret passivt tage imod, hvad

der bød sig, således fik det 1272 gods i Gurede (Tuse h.) ved det testamente, som klosterets daværende forstander - i denne forbindelse kaldes han guardianen - oprettede. I 1270'erne begyndte man imidlertid ved en aktiv erhvervelses politik at skaffe sig relativt nærliggende gods. 1277 fik man ved mageskifte gods i Ulvemose (Havdrup s., Tune h.) til gengæld for unævnt gods, som vist var en indtrædende søsters "medgift". Samme år kom ved en række breve et køb i stand af 10 ørtug skattejord i Højby. Hvilket Højby specificeres ikke, men det må være en fejl, når Diplomatariet placerer Højby i Ods herred, for november 1280 erhverves yderligere 1/2 mark jord i Højby i Ramsø herred. Nogle måneder forinden overlod Roskilde by klosteret et stykke jord, som der tidligere havde været strid om, mod at klosteret skulle forsyne gaden med træ - og stenbro. Jorden strakte sig fra byens voldgrav til vandløbet ved det gamle hospitals møller og er det første eksempel på Clara klostres ekspansion i Vindebo¹²⁾. På samme tid købtes jord i Jersie, og allerede i 1278 købte man af junker Jakob Nielsen (arvingen Cecilies søn) hans gods i Kyndeløse. Ved en række transaktioner i årene 1278-1301 erhvervedes forskelligt gods i Dåstrup - formentlig svarende til de fire gårde som blev afgivet til Universitetet 1561.

Udover fæstegods og bygrunde var det væsentligt for klosteret at erhverve andre indtægtsgivende rettigheder. 1279 købtes en andel i fiskevandet Birkedam ved Roskilde, men trods afkaldsbreve gjordes der fra anden side krav gældende, som blev afvist ved kgl. domme 1317-20. En anden god indtægtskilde var møllerivirksomhed. Den driftige byfoged Niels Hermansen havde med byens og kongens tilladelse erhvervet et møllested i S. Mortens sogn, og lod opbygge en mølle, som han i 1287 solgte til Clara kloster for 80 mark efter, at han året før havde skødet sin gård Lothenstoft også i S. Mortens sogn. Niels Hermansen havde yderligere erhvervet et møllested uden for Røde Port nord for byen og lod også der opføre en mølle, som han derpå solgte i 1290 til Clara kloster for 160 mark. Inflationen kan næppe have været så stor, at det berettigede forskellen, så den mølle må formodes at have været en del mere værd end den i S. Mortens sogn. 20 år senere bortmageskiftede Clara kloster møllen ved Røde Port til Vor Frue kloster og fik til gengæld to møller: Korsmølle og Strandmølle. I årbogen for 1978 har Ingrid Nielsen gjort rede for Roskildes middelalderlige hospitaler og møller. Hun skriver, "at alle de møller, der kendes før 1330, var kirkelig ejendom". Det er rigtigt, at de blev det, men som det fremgår af ovenstående - og i øvrigt også af de af Ingrid Nielsen refererede breve - var flere af dem af verdslig oprindelse. Røde Port mølle identificeres som en af flere muligheder (s. 100) med S. Mortens mølle, men det kan ikke være rigtig, da denne mølle allerede eksisterede 1253 og da tilhørte S. Mortens kirke,

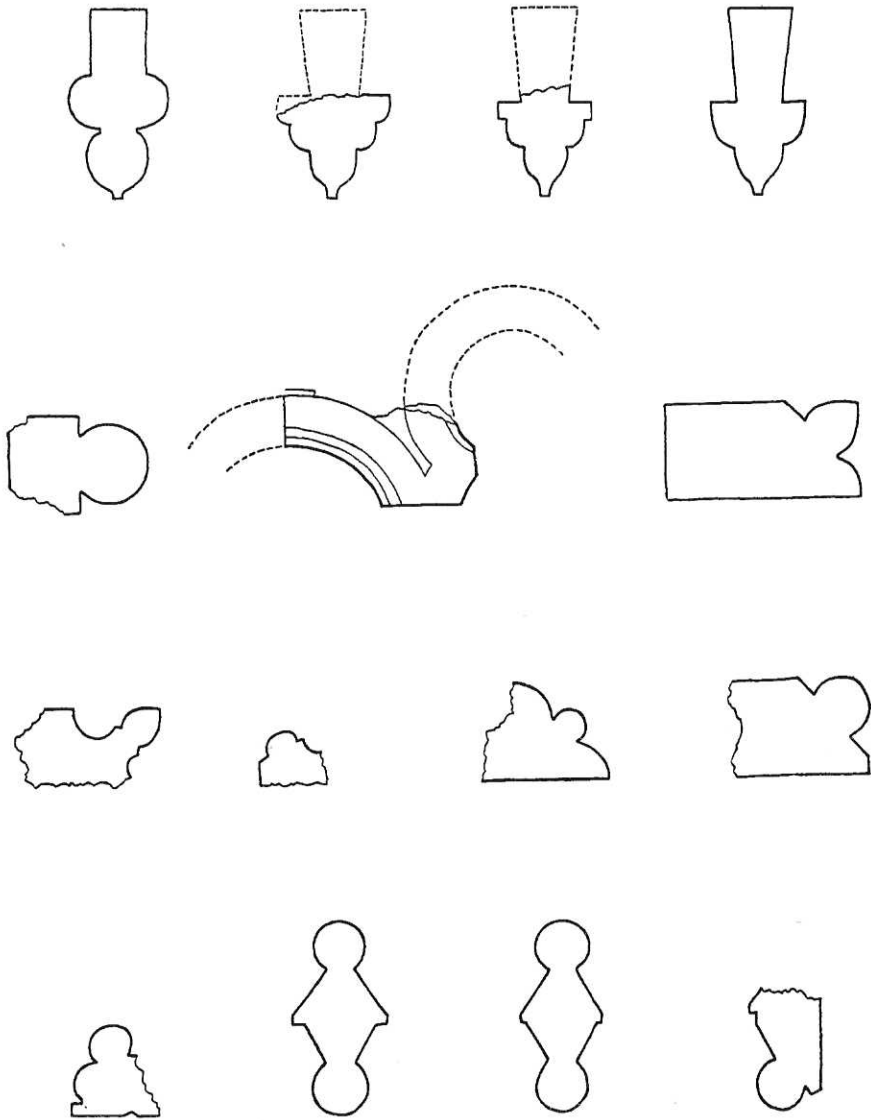

Fig. 6. Sankt Clara kloster har utvivlsomt haft en prægtig udformning, men resterne af den i 1561 nedrevne bygning er bortset fra en meget nødtørfig udgravning af professor Kornerup 1893 aldrig arkæologisk undersøgt. Fra Kornerups udgravning vises her formsten fra klosteret, der kan give indtryk af dette. (Fra Danmarks Kirker).

mens Røde Port mølle ifølge kilderne blev opbygget af Niels Hermansen, som havde fået møllestedet overdraget af et par borgere. En identifikation med Kapelmølle passer bedre, både placeringsmæssigt og sagligt, idet det ikke er utænkeligt, at Frue kloster i senmiddelalderen afstod den til det nyoprettede Helligtrekongers kapel. Hvis Helligåndshusets mølle ”ved havet” svarer til den senere Strandmølle, er Clara klostres Korsmølle og Strandmølle ikke medregnet i de 9 møller (kortet s. 104) og vi får i stedet 10 højmiddelalderlige møller, da Sigfreds mølle eller Ribors mølle rimeligvis er yngre end 1330, måske opbygget af en indehaver af S. Sigfreds kapel.

1300-tallet

Klosterets godserhvervelser den første snes år kan virke ret så planløse, men som vist ovenfor kommer der fra 1270'erne bestræbelser i gang på at erhverve gods i passende afstand fra Roskilde samt i selve byen. Disse bestræbelser fortsættes og øges i den følgende periode. Før 1300 havde Clara kloster to møller, hvoraf den ene i 1310 blev mageskiftet for to andre, så havde man tre - 1310 og gentaget 1320 sælger og skøder spedalshedshospitalet et møllested til Clara kloster, af 1586-registraturen identificeret med Clara mølle, som var den eneste mølle klosteret havde tilbage ved middelalderens slutning.

At Vindebo-kvarteret ikke blot har været handelsplads/markedsplads med interimistiske boder fremgår af, at der flere gange omtales ikke blot grunde, men gårde i Vindebo. Noget andet er, at i og med sejladsen ind til Roskilde blev vanskeliggjort, så mistede dette kvarter sin væsentligste betydning og blev til en vis grad affolket. Det kan være forklaringen på, at der i 1250'erne og 1260'erne kunne skaffes plads både til Sankt Clara og Sankt Agnes klostre. Et vidnesbyrd om, at Vindebo havde været et område, hvor udenbys folk havde slået sig ned, men at kvarteret nu havde overlevet sig selv, er at en borgerske i Trelleborg, Kristine Hvide, i 1291 gav fuldmagt til at skøde en gård i S. Jakobs sogn i Vindebo til Clara kloster, som havde købt den for 12 mark penge. Helt værdiløs kan den ikke have været, for 10 år senere måtte klosteret skaffe sig kongens dom på gården, fordi Kristines søn gjorde krav på den. 1337 bortlejer klosteret den grund, der lå øst derfor, og som man efter stridigheder med byen havde fået endeligt overladt. Midt i 1300-tallet fik Clara kloster også en gård øst for klosteret som betaling for gravsted. Den blev i 1412 udlejet for en mark sølv i årlig afgift¹³). Gården må have ligget inden for Vindebos område, men dette navn nævnes sjældnere og sjældnere, men forekommer dog så sent som 1490 i forbindelse med salg af en jord tilhørende domkapitlet; foruden jorden næv-

nes en gård i Vindebo¹⁴). På et vist tidspunkt efter 1337 fik Clara kloster endnu en jord i Vindebo, og 1350 bevidnede abbeden i Ås kloster i Halland, at Thomas Murmester testamenterede sin gård i Vindebo til Clara kloster. Seks år tidligere bortlejede han sin grund i S. Jakobs sogn til en medborger på livstid for den beskedne afgift af 9 grot halvårligt, rimeligvis i forbindelse med, at Thomas Murmester forlod Roskilde og gav sig ind i det hallandske kloster for at drive lærde studier. I forbindelse med testamentet omtales Thomas som magister.

I løbet af det 14. årh. fik Clara kloster desuden gårde i S. Dionysins, S. Laurentii og S. Peders sogne. Erhvervelsen skete dels som sjælegave, dels som medgift ved en borgerdatters indgivelse i klosteret, i det tredje tilfælde mangler den endelige adkomst.

Brevmassen begynder at aftage, mens der indtil 1300 er bevaret i gennemsnit godt og vel tre breve pr. år falder tallet til to for perioden 1301-50, men dog med breve fra de fleste år, så bliver der længere mellem dem, 1353-99 er der kun bevaret 40 breve.

Fortrinsvis ved gaver fik Clara kloster efterhånden gods i en række byer, således 6 boder i Holbæk, en gård i Køge, en bod i Dragør, ligeså i Skanør og to gårde i Malmø, som der udover adkomstbrevene findes flere lejebreve for. Efter 1500 følte besværet ved at have Malmøgårdene nok større end fordelene, så de blev bortsolgt 1507 og 1528 til hver sin borgmester.

Erhvervelserne af landgoods fortsatte i spredt fægtning, men i flere tilfælde søger Clara kloster at skaffe sig mere samlet gods. En opregning af tilkomsten af gods frem til 1400 viser et ligeså broget billede som de første 50 år, dog med overvægt af gods i klosterets nærhed eller i Stevns og Ringsted herreder, hvor man i forvejen havde betydeligt gods. Således fik man gods i Avnstrup (Valsøllille s., Ringsted h.); i Bavelse (Tybjerg h.); fortsatte ved mageskifter at udvide godsbesiddelsen i Dåstrup og afstod til gengæld godset i Egerup (Slagelse h.); ved en række køb, gaver og mageskifter erhvervedes betydelige dele af Flæthinge mark (Sømme h.), som jeg på grundlag af Diplomatariet og Trap har identificeret med Fløng, men det synes Bent Jørgensen ikke at gøre¹⁵); Gershøjgodset udvidedes betydeligt, men blev delvis øde, og de mange senere lejekontrakter viser vanskelighederne ved at få det genopbygget¹⁶); i Gladsaxe; i Gørslev (Bjæverskov h.); en gård i Havnelev (Stevs h.), bortmageskiftes senere for gods i Ringsted og Sømme herreder; gårde i Herlufmagle, Hyllinge og Regerup (Flakkebjerg og Tybjerg h.), en gård i S. Jernløse (Merløse h.), som få år senere sælges til Niels Rane for så betydelig en sum som 300 mark penge; en brydegård i Kyringe (Merløse h.); gods i Lindholm (Volborg h.) pantsat for 35 mark sølv og muligvis senere indløst; 1370 bortlejes første gang en bryde-

gård i Lundby (Flakkebjerg h.), det sker gentagne gange de følgende 100 år; i Store Lyngby (Strø h.); i Markeslev (Tuse h.); i Sandby (Tuse h.); i Sibberup (Merløse h.); i Strøby (Stevns h.), hvor man i forvejen havde meget gods; skovparter i Svenstrup skov, hvor man også havde andele i forvejen; i Svogerslev (Sømme h.); formentlig det gods i Tjørnehoved (Bårse h.), som bortlejes 1380; gods i Tvindelstrup, som straks året efter mageskiftes til Ringsted kloster til gengæld for supplerende gods i Bussemarke og Tøvelde på Møn; en gård i Tørslev (Horns h.); gods i Tågerup (Merløse h.) købt 1306 for 80 mark penge og bortlejet 1384 for 13 år; i Valsømagle (Ringsted h.) ved mageskifte for gods i Havnelev; forskelligt unævnt gods i Volborg h.; to gårde og en mølle i Ølby (Ramsø h.); endelig en gård i Østrup (Ars h.).

Man kunne have forventet, at der efter at Sankt Agnes kloster var kommet over sine begyndervanskeligheder ville kunne mærkes en vis rivaliseren mellem de to klostre og stridigheder i de landsbyer, hvor begge havde gods. De synes ikke at have mageskiftet gods indbyrdes, således som Clara kloster gjorde med en række andre klostre.

Både af gavebreve og nonnefortegnelserne synes at fremgå, at de samme slægter entredede med begge klostre, og der kan heller ikke påvises store forskelle i kongelige og biskoppelige privilegier. De 9 øre jord i Bukkerup, som Agnes skænkede, da hun havde forladt sit kloster, beholdt Clara kloster uhindret, bortlejede godset flere gange og kunne i 1561 aflevere to gårde til Universitetet. Ligeledes erklærede priorinden i Agnes kloster at ville overholde en søsters testamente til fordel for Clara kloster.

Senmiddelalderen

Hyppigheden af breve i 1400-tallet svarer til perioden 1350-1400. Der er i alt 70 dokumenter 1402-1500 med en fordeling, der svarer til den foregående periode blot er antallet af forpagtningskontrakter større.

I middelalderen var det ikke ualmindeligt, at ældre adkomstbreve blev afleveret, når godset under en eller anden form blev afhændet, men det er sjældent, at brevene direkte meddeler, at der følger dokumenter med. Clara klostres erhvervelse af en gård i Rejnstrup er således en undtagelse. 31. maj 1469 skænkede Elne Jensdatter (Finkenow), enke efter ridder Jep Lunge, den gård i Rejnstrup i Gunderslev sogn, Flakkebjerg h., som hr. Jep næsten 25 år tidligere havde købt af Henrik Åstredsen med tilhørende adkomstbreve, til Clara kloster i forbindelse med, at jomfru Bodil Henriksdatter blev indgivet i klosteret. Hun regnes for at være datter af Henrik Åstredsen og er nævnt som nr. 30 i nonnefortegnelsen fra 1475. Hun synes at være

rykket hurtigt op i anciennitet, for det er utænkeligt, at mere end 10 nye personer skulle være indtrådt i løbet af 6 år.

Adkomstbrevene på gården i Rejnstrup viser en lang og indviklet ejendoms historie. Det startede med, at Cecilie Tyges i Øverup i 1376 for en gæld på 6 mark sølv til væbner Svend Jakobsen pantsatte ham 4 ørtug jord i Rejnstrup. Godset blev ikke indløst, mens Cecilie levede, så arvingen Jens Knudsen skødede det i 1394 til panthaveren Svend Jakobsen. I 1402 meddelte Svend, at hans to sønner Anders og Åstred Svendsen hver skal arve

Fig. 7. Brudstykke af en fornem grønglaseret kakkell med en bibelsk scene c. 1450. Manden til venstre med jødehat. Fundet på klostergrunden.

en af hans to gårde i Rejnstrup, og at den han selv bebor skal tilfalde Anders, som imidlertid giver afkald på al ejendomsret. To år senere sælger tre brødre Åge, Bo og Jens Jakobsen, måske farbrødre, en gård i Rejnstrup for 6 skilling grot til deres slægtning Åstred Svendsen. Han fortsætter godssamlingen ved et par måneder senere at afkøbe ridder Anders Jakobsen Lunge i Gunderslevlille to agre i Rejnstrup. I 1411 sælger og skøder borger Jens Nielsen i Næstved en del af sin fædrene arv nemlig en halv toft øst for kirkens gård i Rejnstrup til Åstred Svendsen for aftalt pris, som er betalt. Trods arv og tilkøb må Åstred ikke have haft den

fuldstændige ejendomsret, for i 1413 afgiver Flakkebjerg herredsting vidnesbyrd om, at Oluf Pedersen solgte og skødede (sin del i) den brydegård i Rejnstrup, som Åstred Svendsen beboede, og hvortil der hørte 4 ørtug jord. En menneskealder senere sælger Åstred Svendsens søn Henrik Åstredsen sit gods og sine rettigheder i Rejnstrup til ridder Jep Lunge af Næsby og kvitterer for betalingen af lødige mark. Året efter bliver salget bekræftet på Sjællands landsting. 1469 skøder Jep Lunges enke så godset til Clara kloster. 1491 lejer ridder Aksel Lavesen godset for en årlig afgift på et pund byg og diverse mindre afgifter¹⁷).

Clara kloster får kun lidt nyt købstadsgods i 1400-tallet. Så vidt det kan ses kun en gård ved Torvegaden i S. Bodulfs sogn skænket af søster Kirstine Olufsdatter 1472. Hun arvede den efter sin bror, der var præst. Måske er det også i denne periode, at man får nogle kålhaver i København; de bortlejes kort før klosterets ophør. Boden i Dragør får man også først i denne periode.

Godsbrevene i det 15. årh. viser samme brogede billede som tidligere, blot gælder det oftere opretholdelse af godset end ny erhvervelser. 1466 må forstanderen skaffe et rettertingsvidne på klosterets gods i Biltris (Sæby s., Volborg h.). 1488 bortlejes Birkedegård med to andre gårde og en øde jord i Dåstrup sogn. Heller ikke kendes nogen adkomst. 1432 fik Clara kloster en øde jord i Dalby til afholdelse af vigilier og sjælemesser. I enkelte tilfælde meddeler lejebrevene, hvorledes klosteret har erhvervet godset, således fortæller Grib Jensen (Jernskæg) af Olstrup i sit lejebrev 1464, at den gård i Høve, Flakkebjerg h., som han lejer for to pund korn årligt i sin og sin hustrus livstid, i sin tid var givet som medgift med hans mors søsterdatter, søster Elne Nielsdatter - altså hans kusine. Trods begrænset læse- og skrivefærdighed var der skam nogle i datiden, der havde styr på slægts- og godsforhold. Det er fortsat enkerne, der dominerer gavebrevene. 1405 skødede Margrete Pedersdatter, enke efter ridder Henning Moltke af Torbenfeld en brydegård med 4 gårdsæder i Frankerup (Ars h.) for frit ophold i klosteret. Hun døde før 1437, med mindre hun er identisk med den Mette Petri, der er anført som nr. 10¹⁸). Samtidigt stadfæstede hun gaven af en brydegård i Smørum, hun tidligere havde skødet for sin datter Gertruds begravelse. Ved mageskifte 1476 fik Clara kloster en gård i Herlev, Smørum herred, for en gård i Kyndby (Horns h.). 1408 skænkede Anne Pedersdatter, enke efter hr. Mikkell Rud, sin datter Margrethe, søster i Clara kloster to gårde i Hastrup og Svansbjerg, Herfølge s. på betingelse af de ved hendes død skal tilfalde hendes brødre. Margrethe levede i 1437 som nr. 2 på listen. Måske døde brødrene før hende, i alt fald kunne Clara kloster 1528 mageskifte gården i Hastrup til ridder Oluf Akselsen Rosenkrantz af Vallø, der afgav en gård i Hørup, Slangerup sogn. 1449 skænkede skipper Peder, rådmand i Slagelse, jord i Kundby (Tuse h.), som havde været pantsat til kirken for to lødige mark, til Clara kloster mod, at hans datter, søster Kirstine, skal have landgildeindtægten. Hun må være indtrådt i klostret efter 1437 og død før 1475, for hun findes ikke i nogen af de to fortegnelser.

1492 blev der udnævnt et stokkevidne af Fakse herredsting i anledning af kære på Clara klostres to gårde i Store Linde, og i 1523 tildømte Frederik 1. klosteret en fjerding jord på Linde mark.

Det gods i Roholte og Lund, som ridder Anders Jakobsen Lunge 1421

udlagde til Cecilie Folmersdatter i Clara kloster, synes efter bestemmelserne at være vendt tilbage til slægten ved hendes død. 1437 står hun endnu så langt nede som nr. 24; en gård på Hjelm kunne hun frit disponere over, så den indgik vel i Clara klostres øvrige gods på Møn, hvis videre skæbne ikke er undersøgt.

Cecilie Pedersdatter (Krag) skænkede med sin mands samtykke 1442 to gårde i Torkilstrup til Clara kloster på betingelse af, at visse dele af landgilden skulle gå til opretholdelse af S. Anne alter i gråbrødreklosterkirken. 1538 tog Volborg herredsting syn på en skovlod i Torkilstrup, og gårdene kom til Universitetet 1561.

Klosterets sidste 50 år var nok i flere henseender en vanskelig tid, Frederik 1.s skatter ramte hårdt; København og andre driftige købstæder tiltrak unge bondesønner og vanskeliggjorde at få øde gods i drift igen. Det vidner om en vis svaghed i administrationen, at bisp Jens af Roskilde 1510 måtte udstede forbud mod, at nogen i hans stift forgreb sig på Clara klostres gods. Et vidnesbyrd om angreb og krav udefra er også, at man i 1527 måtte lade Peder Olufsens testamente fra 1261 vidimere, skønt seglene var velbevarede.

Brevene fra 1550'erne er alle tingsvidner af Merløse herred, vedrørende stridigheder om en mølleeng og om skovhugst på Spangsbjerg ved Mølle-Borup.

Trods konstatering af visse bortsalg af gods - for at kunne klare de økonomiske forpligtelser - var klosteret og dets gods i rimelig stand ved nedlæggelsen i 1561. De sidste nonner blev overført til Maribo kloster eller "sat på pension" hos lensmanden på Roskildegård. Endnu i 1580'erne er der en enkelt nonne tilbage, som får sine fornødenheder af madvarer og øl dækket¹⁹⁾.

I Roskilde overtog Universitetet klosterbygningerne med tilliggende grund samt Clara mølle. Det øvrige bygods overgik, så vidt det kan ses til lenet. De første 19 gårde i Birkede, Assenløse, Dåstrup og Svenstrup svarer omtrent til godsbestanden i Ramsø herred ved mandtallet o. 1517. Det samme gælder de følgende 19 gårde i Ringsted herred. Så følger strøgodsset i Tuse, Merløse, Flakkebjerg og Ars herreder, i alt 14 gårde, som ikke alle kendes fra brevstoffet. Det meste af godset i Stevns, Volborg, Tybjerg og Bjæverskov herreder kan identificeres, det drejer sig om 15 gårde i Strøby, 6 i Gershøj, 5 i Kyndeløse, 3 i Torkilstrup og 5 i Herlufmagle, samt 2 gårde i flere landsbyer. Til allersidst kommer gården i Høve i Flakkebjerg herred, som synes glemt. Selv om overdragelsesbrevet hverken nævner sogne eller herreder, kan stednavnene på et enkelt nær identificeres med i forvejen kendte eller ved hjælp af universitetsregnskaberne. I alt drejer det over-

tagne landgods sig om 102 gårde af forskellig størrelse, således som det fremgår af disse regnskaber.

Mit mål har været at vise, at selv om fremstillingen er blevet noget kalejdoskopisk på grund af kildematerialets art, så har det været muligt at skildre en række forhold, der knytter sig til Clara klostres godshistorie - selv om det ikke er hele godshistorien.

NOTER OG HENVISNINGER

- 1) Erik Ulsig: Danske adelsgodser i middelalderen 1968 (disp.)
- 2) Skovklosterregnskaberne 1467-1481, ved Merete Dahlerup. Landbohistorisk Selskab 1993. - Næsbyhoved lens regnskaber 1502-1511, udg. ved H. Bennike Madsen og Erland Porsmose. Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie, 1991.
- 3) Danmarks Riges Breve (Dipl. Dan.) 2, rk. I nr. 191.
- 4) Sst. nr. 226.
- 5) Clara klostres dokumenter blev lånt af Arni Magnusson og er forblevet i Det Arnamagnæanske Institut (Kbh. Univ.), de udgør fasc. LI - LXI i den danske diplomsamling. De blev sammen med alle i statens arkiver bevarede gejstlige arkiver ældre end 1559 registreret af Thelma Jexlev i Vejled. Arkivregistraturer XVII: Lokalkiver I, Rigsarkivet 1973. Frem til 1393 er de udgivet i Diplomatariet med danske oversættelser i Danmarks Riges Breve.
- 6) Trykt i Ældste danske Arkivregistraturer V, 19, s. 565-601.
- 7) To sjællandske herreder i Christian 2.s tid, i Thelma Jexlev: Fra dansk senmiddelalder, 1976, s. 47-84. - Erik Ulsig: Studier over registret fra Ringsted og Ramsø herreder ca. 1517. Bol og By 2 rk. 2, 1978, s. 49-76.
- 8) Trykt (let forkortet) i Kronens Skøder I, s. 81-82, og efter senere afskrift hos Rørdam i Københavns Universitets Historie IV, s. 177 f.
- 9) DRB (Dipl. Dan.) 2 rk. I nr. 380-81 (17. maj 1263).
- 10) Både Agnete kloster og Roskilde Kapitel havde gods i Provstrup, jfr. J. Arhning: Roskilde Kapitels Jordebog 1568, 1965.
- 11) Kronens Skøder I, s. 81-82.
- 12) Om Vindebo jfr. Ingrid Nielsen: Hospitalerne og møllerne. Årbog 1978, s. 87-106. Bent Jørgensen: Forsvundne stednavne i Roskilde amt, Årbog 1984-85, s. 39-41. Frank A. Birkebæk i Roskilde Bys Historie bd. 1, s. 80-84.
- 13) 1412 31/10 Repertoriet nr. 5231.
- 14) Bent Jørgensen a.a., s. 40.
- 15) Sst., s. 41-42.
- 16) Troels Dahlerup: Lejebreve og entreprenører, i: Kongemagt og samfund i middelalderen. Festskrift til Erik Ulsig 13. feb. 1988, s. 347-61, specielt s. 350. Problemet er tidligere behandlet af C. A. Christensen og Per Raslow.
- 17) Rejnstrup-dokumenterne 1376-1491 kan findes under flg. numre i Lokalkiver I, s. 323-38 nrr. 236, 254, 266-67, 272-73, 279, 283, 304-06, 319 og 330.
- 18) De to nonnefortegnelser, som stammer fra afladsbreve 1437 og 1475, er trykt som bilag i Fra dansk senmiddelalder, s. 91-92.
- 19) Roskildegårds lens regnskaber 1583-86 (RA).